

**ÇORUH HAVZASINDA YAYLACILIK FAALİYETLERİ
VE
KARŞILAŞILAN SORUNLAR**

Dr. Turan YÜKSEK

Artvin Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü, 08000/ Artvin
E-Mail: turan53@yahoo.com

ÖZET

Çalışma konusu olan Çoruh Havzası Yaylaları, Kuzeydoğu Karadeniz Bölgesinde 39°-40' ile 42°-35' doğu boylamları ve 39°-52' ile 41°-32' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Çoruh havzası yaylaları ılıman iklim kuşağından sert-karasal iklim kuşağına kadar farklı kuşaklarda yayılış göstermektedir. Havzanın toplam alanı 2 005 824 ha. dır. Bu değer ülkemiz yüzölçümünün % 2.58'ini oluşturmaktadır. Artvin ili topraklarının yaklaşık % 1.6' sı yaylalarla kaplıdır.

Anahtar Kelimeler: Çoruh Havzası, Yayla-Yaylacılık, Toprak-İklim

NOMADISM ACTIVITY AND PROBLEMS IN ÇORUH WATERSHED

ABSTRACT

Study area, Çoruh Watershed, is located 39°-40' and 42°-35' east longitude and 39°-52' and 41°-32' north latitude in the north East Blacksea region of Turkey. Plateaus of Çoruh watershed are spread out from cool climate zone to cold climate zone. The study area is 2 0005 824 ha. which is consist of 2.58 % total land area of Turkey. Plateau area is covering 1.6 % total land of Artvin.

Key words: Çoruh Watershed, Plateau-Nomadism, Soil and Climate

1. ARAŞTIRMA SAHASININ GENEL TANITIMI VE DOĞAL KOŞULLAR

1.1. Coğrafi Konum

Çoruh havzası, Türkiye'nin kuzeydoğusunda ve 39°-40' ile 42°-35' boylamları ve 39°-52' ile 41°-32' enlemleri arasında yer almaktadır. Havzanın Türkiye de kalan kısmının sınırını, Türkiye - Gürcistan ortak sınırını oluşturan ve Muratlı'nın batısından başlayıp, Artvin - Kars sınırına kadar ulaşan tepelerin doruklarından geçen bir çizgi oluşturmaktadır. Havzanın batı sınırı Muratlı'nın batısından başlayıp, Balıklı, Gül, Kaçkar ve Soğanlı dağlarının dorukları boyunca uzanarak güneye doğru Pulur çayının batısını izlemektedir. Sınır buradan güney doğuya yönelmekte ve daha sonra kuzeydoğuya ilerleyerek Otlukbeli dağlarının doruklarına ulaşmaktadır. Havzanın güney sınırı Kop, Mescitli, Dumlu, Kargapazarı ve Güllü dağlarıdır. Havzanın kuzey sınırı, Allahuekber ve Yalnızçam dağlarının su ayırım çizgilerinden Gürcistan'a ulaşmaktadır. Havzanın toplam alanı 2 005 824 ha. dır. Bu değer ülkemiz yüzölçümünün % 2.58'ini oluşturmaktadır (Gündüz, 2001).

1.2. Topoğrafik Yapı

Çoruh havzası kuzey Anadolu orojenik kuşakta kalmakta olup, Çoruh nehrinin kuzey-kuzeydoğu istikametinde kalan doğu Karadeniz dağları ve Çoruh nehrinin güneyinde kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan Mescit - Yalnızçam dağları arasında kalan bir havzadır. Bu dağlar yapı bakımından özellikle dip basınçlar ve güneyden gelmiş yan basınçların etkileri altında oluşmuşlardır. Böylece doğu-batı yönünde büyük kubbeleşmelere sahiptir ve doğuya doğru gidildikçe yükseltisi 4000 metreye yaklaşan (Kaçkar 3937 m.) dağlar meydana gelmiştir. Bu dağların temelinin paleozoik döneme ait metamorfik taşlar, mikaşist, kuvarsit, granit ve şistler oluşturur. Bunların en yaygın olarak görüldüğü kesimler Soğanlı dağlarının kuzeyi, Artvin çevresi ve aşağı Çoruh boylarıdır. Çoruh Havzası dağları Kaçkar dağlarından kuzeye doğru gidildikçe yükseltisini kaybeder. Bu dağlık alan çok dar ve derin vadilerle yarılmıştır. Düzlük alanlara ancak vadi boylarında rastlanmaktadır. Doğu Karadeniz dağları zirveleri keskin sırtlar ve sivri tepelerden oluşmaktadır. Dağların yüksek kesimleri aşınımın fazla olmasından dolayı toprak örtüsünden büyük ölçüde yoksundur. Yüksek kesimlerde buzul aşınımının izleri olarak adlandırılan sirkler, hörgüç kayalar, enkaz konilerine rastlanmaktadır. Sahanın bu yapısı dikkate alındığında oluşum süreci içerisinde çok şiddetli iç ve dış dinamik hareketlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu tektonik ve volkanik hareketler trias ve juradan itibaren başlamış ancak asli deformasyon hareketleri miyosen döneminde oluşmuştur. Doğu Karadeniz dağları derin bir çukurun arkasında yer almış alp sistemine dahil bir dağ sisteminin kuzey yamacındadır. Bu dağ sisteminin Karadeniz'e bakan yamaçlarının daha alçak ve aşağı kısımlarında kuzey kısmın batı doğu istikametinin aksine kenar dağların meydana getirdiği yükseklikler güney-kuzey yönünde daha alçak tepeler oluşturur. Bu tepelerin etekleri akarsular tarafından büyük ölçüde yarılmış ve aşındırılmıştır. Dağların yamacındaki bu tepeler güneyden kuzeye gidildikçe yükseltilerini kaybetmektedir. Çoruh havzasındaki önemli dağlar şunlardır. Karadağ (2300 m.), Arafek (2300 m.), Karayol (2750 m.), Ziyaret (2000 m.), Geberet (2413 m.), Horasan (2830 m.), Kürdevan (3050 m.), Ayvan (2000 m.), Arsiyan (3160 m.), Morete (2500 m.) ve Karçal (3428 m.)'dir (Yüksek&Ölmez, 2002; Gündüz, 2001; Atalay ve Ark., 1985).

1.3. Nehirler

Çoruh havzasının en büyük nehri havzaya adını veren Çoruh ırmağıdır. Kars platosunun kuzey batısındaki Mescit dağlarının batı yamacından doğan nehir çeşitli yollardan geçerek Gürcistan üzerinden Karadeniz'e ulaşmaktadır. Nehrin toplam uzunluğu 466 km olup bunun 442 km' si ülkemiz sınırları içerisinde kalmaktadır. Sularını Çoruh nehrine akıtan önemli çaylar ve dereler çizelge 1 'de verilmiştir (Tarkan, 1973).

Çizelge 1: Çoruh Nehrinin Önemli Yan Kolları ve Drenaj Alanları

Dere - Çay	Drenaj Alanı (km ²)	Dere-Çay	Drenaj Alanı (km ²)
Pulur Çayı	-----	Hatila Deresi	223.6
Oltu Çayı	687.7	Altıparmak Çayı	860
Tortum Çayı	2000	Güngörmez Deresi	65
Berta Çayı Ve Yan Kolları	5848	Cala Deresi	93.2
Çavuşlar Deresi	62.3	Çamlı Kaya Deresi	124
Aralık Deresi	72	Aksu Deresi	224
Deriskel Deresi	178	Başköy Deresi	63
Cihala Deresi	11.7	Çapan Deresi	153
Murgul Deresi	360.6	Anuri Deresi	113
Karataş Deresi	116	Karakoç Deresi	90

1.4. Yaylalar

Artvin ili topraklarının yaklaşık % 1.6' sı yaylalarla kaplıdır. Bu yaylaların belli başlıcaları şunlardır: Yusufeli- Berta güzergahında Meşeli, Düzenli, Kireçli, Yıgılı, Yoncalı, Kurudere, Kapıköy, Aşağırmaklar, Çamlıca, Ballı, Hanlıköy ve Bilbilan Yaylaları; Borçka-Artvin-Gürcistan güzergahında olan Kıkırın, Meydancık, Mısırlı, Goban, Oba, Merete, Deftoban, Taşköprü, Karsniyal ve İmzene yaylaları; Artvin-Yusufeli hattının kuzey-kuzey batısında Çamlık, Keşeoğlu, Mağara, İnekli, Kocakarılı, Dikme, Taşlık, Sevahil, Durça ve Kobahit yaylalarıdır (Tıraş, 1994;Gündüz, 2001).

1.5. Yüksek Dağ Çayır Toprakları

Genel olarak yüksek rakımlarda ve orman sınırının daha yukarı kısımlarındaki sahalarda yer alan bu topraklar, yıl içindeki toprak oluşum süresinin kısa olması sebebiyle profil oluşumu gelişmemiş, çoğu kez A-C horizonlarına sahip olan intrazonal topraklardır. Bu toprak tipinde, üst toprak koyu kahverengi veya grimsi kahverenginden siyaha kadar değişmektedir. Çoğunlukla sıg ve taşlı olan bu topraklarda, bazen alt toprak mevcut olup, bunların içinde sarı pas veya gri renkli düzensiz çizgiler veya lekeler bulunmaktadır. Organik madde ayrışması, parçalanması yeter derecede olmadığından, topraklar organik madde yönünden zengindir. Yağış miktarı fazla olduğundan toprağın üst horizonu önemli ölçüde yıkanmıştır. Çoruh havzasının % 7.59' unu kaplayan yüksek dağ çayır toprakları çok dik ve sarp eğimlidir ve VI. Sınıf araziler üzerinde yer almaktadır. Yüksek dağ çayır topraklarının üzerinde alpin çayırları, sazlar ve çeşitli çiçekli bitkiler yayılış göstermektedir (Anonim, 1984; Yüksek 2001).

İklim koşullarının elverişsizliği ve vejetasyon döneminin kısa olmasından dolayı bu toprakların verimleri kısıtlıdır. Bu arazilerin üzerinde çoğunlukla otlatma ve yaylacılık faaliyetleri sürdürülmektedir.

1.6. İklim Özellikleri ve Bitki örtüsü

Çoruh havzası kuzeyinde uzanan doğu Karadeniz dağları, Karadeniz'in kuzeyinden gelen nemli hava kütlelerinin iç kesimlere geçmesini önemli ölçüde engellemektedir. Güney-güney doğu istikametinde uzanan Mescit dağları ve Yalnızçam silsilesi, güneyden gelen hava kütlelerinin kuzeye geçişini engellemektedir. Arazinin sahip olduğu karakteristik özelliğinden dolayı Karadeniz kıyısından iç kesimlere doğru gidildikçe ılıman iklim özelliğinden karasal iklime doğru geçiş olmaktadır. İç kesimlere doğru gidildikçe kuraklık artmaktadır. Karadeniz kıyısındaki Hopa-Kemalpaşa'da 2754 mm olan yıllık ortalama yağış Çoruh vadisine girdiği yerde Borçka'da 1250 mm, Artvin ilinde 689 mm, Ardanuç'ta 446 mm, Yusufeli'nde 295 mm, İspir'de 440 mm ve Oltu'da 353 mm civarındadır. Buna göre sahilden iç kısımlara doğru gidildikçe yıllık ortalama yağış hızla azalmakta ve ılıman iklimden karasal iklime geçiş olmaktadır (Yüksek&Kalay 2001; Gündüz 2001).

Çoruh havzası Avrupa-Sibiryaya flora bölgesinin kolşik bölgesinde yer almaktadır. Bununla birlikte iklim özelliklerinin sahip olduğu lokal değerler dikkate alınırsa özellikle Çoruh vadisi boyunca 200-400 m. yükseltileri arasında Akdeniz orjinli taksonlara sıkça rastlanmaktadır. Yöredeki orman formasyonları çok nemli ılıman yayvan yapraklı ormanlar (Kızılağaç ormanları, Kestane ormanları, Kayın ormanları), nemli-soğuk iğne yapraklı ormanlar, kuru orman ve çalı formasyonu olarak yayılmaktadır (Atalay 1983; Anşin, 1984).

2. Yayla ve Yaylacılık Faaliyetleri

2.1. Yaylacılıkla İlgili Temel Kavramlar

Yayla sözcüğü fiziki coğrafyada plato karşılığında kullanılan bir terimdir. Yaylalar genellikle yüksekte yer almaları nedeniyle, yüksek yerlerdeki düzlükler ve hayvanların otladıkları otlaklar da yayla olarak adlandırılmaktadır. Ancak, morfolojik olarak yaylacılık faaliyetlerinin yatay olarak yapıldığı alanlarda yaylalar ile sürekli yerleşim alanları arasında yükselti farkı olmayabilir.

Yaylak: Bir veya birkaç köy yada belediye yalnız başına veya ortaklaşa hayvanlarıyla yaz mevsimlerini geçirmeleri, hayvanlarını otlatmaları ve otundan yararlanmaları için ayrılan ve uzun zamandan beri bu amaçla kullanılan araziye yaylak denir (Dündar&Canver, 1969).

Kışlak: Bir veya birkaç köy yada belediye yalnız başına veya ortaklaşa hayvanlarını kış mevsiminde barındırmaları ve otundan yararlanmaları için ayrılan ve uzun zamandan beri bu amaçla kullanılan araziye kışlak denir. Yaylalar bulundukları yükseltiye bağlı olarak üç'e ayrılır (Dündar&Canver, 1969).

- Alçak Yaylalar: Denizden yüksekliği 900-1200 m. olan ve sürekli yerleşim yerleri ile tarım alanlarına komşu olan yaylalardır. Genel olarak bu yaylalara Mayıs ayında hayvan sürüleri sevk edilmektedir. Yükseltinin düşük olması nedeniyle vejetasyon süresi 140-160 gün arasında değişmektedir.

- Orta Yaylalar: Denizden yüksekliği 1200-1600 m. olan ve tarım arazilerinin üstünde- orman sınırında olan yaylalardır. Bu yaylalara hayvan sürüleri Haziran ayında sev edilmektedir. Ortalama vejetasyon süresi 100-140 gün arasındadır.
- Yüksek Yaylalar: Denizden Yüksekliği 1600 metreden daha fazla olan orman sınırının üstündeki yaylalardır. Yüksek yaylalara hayvan sürüleri Temmuz ayında sevk edilmektedir. Ortalama vejetasyon süresi 60-80 gün arasında değişmektedir.

2.2. Yaylacılık Faaliyetlerinin Temel Sorunları

Çoruh havzasındaki yaylaların büyük çoğunluğu yüksek yaylalar, çok az bir kısmı ise orta yükseklikte yaylalar kategorisindedir. Havza içerisindeki yaylacılık faaliyetleri yüzyıllardan beri süregelen ve içerisinde farklı kültürel etkinlikleri barındıran önemli kültürel zenginliklerdendir.

Yöredeki yaylacılık faaliyetleri 15 Mayıs'ta başlamakta ve Eylül sonuna kadar devam etmektedir. Yaylaya çıkışlar aynı yaylaya çıkacak olan köylüler tarafından grup halinde yapılmaktadır. Yaylaya çıkışlar başlamadan yaylaya çıkarılacak olan büyük ve küçükbaş hayvanlar işaretlenerek sahiplerine göre numaralandırılırlar. Yaylaya çıkacak kişiler her türlü ihtiyaç maddelerini önceden tespit ederek beraberlerinde götürürler.

Çoruh havzasının arazi yapısı dik eğimli ve sarp nitelikte olduğu için yayla yolları her yıl çeşitli derecelerde tahrip olmaktadır. Yaylalara çıkışlar olmadan önce köy hizmetleri tarafından yolların araçların sevk ve idaresine imkan verecek şekilde gerekli bakım ve onarımlarının yapılması gerekmektedir. Bakım ve onarımlarda meydana gelen gecikmeler yaylaya çıkış programında aksaklıklara neden olmaktadır. Yayla çıkışları alçak, orta ve yüksek yaylalar arasında kademe kademe yapılmaktadır. Yüksek yaylalara ilk olarak soğuğa dayanıklı olan koyunlar, belli bir süre sonra (5- 10 gün) büyükbaş hayvanlar yüksek yaylara çıkarılmaktadır.

Yaylaya çıkarılan hayvanlar genel olarak bir çoban denetiminde ve grup halinde otlatılmaktadır. Yaylalarda uzun yıllar aşırı ve yoğun hayvan otlatıldığı için bitki örtüsü önemli ölçüde tahrip olmuş ve klimaks yapı bozulmuştur. Bu nedenle iklim koşullarının elverişsiz olduğu zamanlarda yaylada üretilen yem hayvan sürülerinin ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Hayvanlardaki yetersiz beslenme hayvansal ürünlerin verimlerinin ve kalitelerinin düşmesine neden olmaktadır. Çoruh havzasındaki yaylalarda hayvanların ihtiyaçlarını karşılayacak, onların otlaklar üzerinde sevk ve idaresini kolaylaştıracak tesisler (suluklar, tuzluklar, gölgelikler, ilave yemlikler, yatma yerleri... gibi) teknik planlamadan yoksun ve yetersiz düzeydedir. Hayvanlardan elde edilen sütü işleyecek modern mandıralar ile elde edilen ürünleri pazarlamasını yapacak bir örgütsel yapıya henüz yaylalarımız sahip değildir. Hayvanlardan elde edilen sütler her yaylacı tarafından kendi bilgi, beceri ve göreneğine göre ilkel yöntemlerde değerlendirilmektedir. Elde edilen hayvansal ürünlerin büyük çoğunluğu aile içinde tüketilmekte, artan ürünler ise Pazar yerlerinde veya marketlerde satışa sunulmaktadır.

Yaylalardan yoğun ve bilinçsiz bir şekilde faydalınması nedeniyle birim alandan elde edilen yemin miktarı ve kalitesi her geçen gün hızla azalmaktadır. Bu da hayvansal ürünlerin kalite ve verimlerinin düşmesine neden olmaktadır. Ülkemizdeki hayvancılık politikalarında yapılan yanlış uygulamalar hayvancılık ve yaylacılık faaliyetlerini tüketme noktasına getirmiştir.

Yaylacılık faaliyetleri ile uğraşanların karşılaştıkları sorunlardan biri de yayladaki yerleşim yerlerinin altyapı sorunları ve çöp problemleridir. Yayların altyapıları hazır olmadığı, çöpleri toplayacak herhangi bir örgütlenme yapısı olmadığı için doğal ortamda görüntü ve koku kirliliğine neden olmaktadır.

3. Sonuçlar

Çoruh havzasındaki yaylacılık faaliyetlerinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri özetle aşağıdaki gibidir.

- Yaylaların mülkiyet sorunu ve faydalanmanın esasları sorunu henüz çözülmemiştir.
- Çoruh havzasındaki yaylalarda uzun zamandan beri aşırı ve yoğun hayvan otlatıldığı için, yaylaların büyük çoğunluğunda bitki örtüsü önemli ölçüde tahrip olmuştur.
- Yaylalarda hayvanların otlatılması sırasında ihtiyaç duyulan teknik tesisler ve diğer altyapı tesisleri henüz tesis edilememiştir.
- Yaylalardaki hayvan sağlığı kontrolleri için gerekli tesisler henüz düzenlenmemiştir.
- Hayvanlardan elde edilen sütü çok yönlü olarak değerlendirecek modern tesisler mevcut değildir. Bu nedenle sütün değerlendirilmesi ilkel tekniklere göre yapılmaktadır.
- Otlak ıslahı, hayvanların bakımı, sütün değerlendirilmesi gibi işlemler ilkel nitelikte olduğu için elde edilen ürünün kalitesi ve miktarı gelişmiş ülkelerle kıyaslanmayacak ölçüde düşük verim ve kalitededir.

4. Öneriler

- Yaylaların tahrip edilerek tarım arazisine dönüştürülmesine son verilmelidir. Yeni çıkarılan mera kanununa uygun olarak yaylalardan nasıl faydalanılacağı planlanmalı ve yapılan bu planlar uygulamaya tatbik edilmelidir.
- Yaylalarda aşırı, yoğun ve uzun süreli hayvan otlatılmasına son verilmelidir.
- Verimi düşük, kalitesi az olan yaylalar koruma altına alınarak ıslah edilmelidir.
- Bitkiler için kritik olan dönemlerde yaylalarda otlatma yapılması önlenmelidir.
- Yaylalarda uniform bir otlatma yapılması sağlanmalı ve mera tipine uygun hayvan ile otlatılmalıdır.
- Yaylalarda otlayan verimleri düşük hayvan ırkları ıslah edilmelidir.
- Eğimli alanlarda bulunan yaylalardaki yemin değerlendirilmesinde biçme yöntemi tercih edilmelidir.
- Hayvanlardan elde edilen sütü değerlendirmek için modern teknik ve yöntemlerden yararlanan tesisler yapılmalıdır.
- Görüntü kirliliğine neden olan, insan ve çevre sağlığını etkileyen çöp ve kanalisasyon sorunları çözülmelidir.

- Tekniğine uygun bir yaylacılık yapabilmek için yaylacılıkla uğraşan kişiler çeşitli kurslar yardımıyla hayvan sağlığı, sütün işlenmesi, otlak yemleri ve otlak ekolojisi gibi konularda bilgilendirilmelidir.
- Yaylalardan eko-turizm amaçlı faydalanabilmek için gerekli yasal düzenlemelerle altyapı tesisleri zaman geçirilmeden inşa edilmelidir. Böylece yayla kültürü ve yaylacılık faaliyetlerinden turizm amaçlı olarak ta faydalanabilme imkanı doğacaktır.

5. Kaynaklar

1. Gündüz, A., Çoruh Havzası ve Artvin, Ardanoçlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayın No: 1, Ankara, 2001.
2. Yüksek, T., Ölmez, Z., Artvin Ormanları ve Ormancılığı KAÜ, Artvin Orman Fakültesi Dergisi, 2002 (Yayında).
3. Atalay, İ., Tetik, M., Tılmaz, Ö., Kuzeydoğu Anadolu Ekosistemleri, O.A.E. Yayınları, Teknik Bülten Yayın No: 141, Ankara, 1985.
4. Tarkan, Tevfik., Orta ve Aşağı Çoruh Havzası Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Araştırma, Ankara, 1979.
5. Tıraş, M., Yusufeli ve Yakın Coğrafi Etüdü, A.Ü. Sosyal Bil. Ens. Doktora Tezi, Erzurum, 1994.
6. Anonim, Çoruh Havzası Toprakları, Toprak Su Gn. Müd. Yayın No:756, Ankara, 1984.
7. Yüksek, T., Rize-Pazar Deresi Yağış Havzasında Farklı Arazi Kullanım Şekilleri Altındaki Toprakların Bazı Özellikleri İle Aşınım Eğilimi Değerlerinin Araştırılması, K.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Trabzon, 2001.
8. Yüksek, T., Kalay, H.Z., Artvin - Kafkasör Yöresinde Orman ve Orman İçi Otlak Alanındaki Toprakların Bazı Fiziksel ve Hidrofiziksel Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma, III. Ulusal Hidroloji Kongresi, 27-29 Haziran 2001, İzmir, P: 535-544.
9. Atalay, İ., Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş, E.Ü. Edebiyat Fak., Yayın No:19, İzmir, 1983.
10. Anşin, R., Artvin Atila Vadisinin Bitki Örtüsü ve Bu Örtünün Biogenetik Özellikleri, KTÜ Orman Fak., Derg., 7, 1(1984), 84-89.
11. Dündar, M., Canver, H., Yaylacılık (Tercüme), O.A.E. Muhtelif Yayınlar Serisi, No:30, Ankara, 1969.